En definitiva, ens trobem davant d'un recull d'inscripcions àgil, pragmàtic i fàcil de consultar —el fet que es vagin intercalant fotografies de la majoria de textos contribueix en aquest aspecte—, un volum molt ben organitzat i amb uns útils apunts oferts a la seva introducció, que serà crucial tenir-la en compte per a l'estudi de les subsegüents troballes arqueològiques.

David Solé Gimeno

Antonio Caballos Rufino, Enrique Melchor Gil (edd.), *De Roma a las provincias: las elites como instrumento de proyección de Roma*, Secretariado de publicaciones de la Universidad de Sevilla - Editorial Universidad de Córdoba, Córdoba, 2014, 668 pp. ISBN: 978-84-472-1597-3 / 978-84-9927-168-2.

Ressenyem una obra publicada en ocasió de la jubilació del professor Juan Francisco Rodríguez Neila, que ha exercit l'activitat docent i investigadora durant més de quaranta anys a la Universidad de Córdoba. El volum pren la forma usual en aquesta mena d'homenatges: una sèrie de treballs escrits per companys i amics de l'honorat en torn d'un tema vertebrador: en aquest cas, la relació de les elits provincials amb Roma. Així, doncs, l'obra consta d'un total de 28 treballs, organitzats en tres seccions: «Identidad y valores», «Movilidad, funcionalidad y relaciones de las élites» i «Las élites en el marco municipal». Com es natural, molts dels treballs se centren en les elits municipals de la Hispània romana, com ara «Religión y política en Roma. Participación de los senadores hispanos en el culto imperial» de María Díaz de Cerio Erasun, on s'estudia la importància de l'exercici de sacerdocis vinculats amb el culte imperial en la configuració d'elits locals; o l'estudi sobre «El patronazgo cívico de senadores, caballeros y de miembros de la élites locales en la *Hispania* augustea» d'Enrique Melchor Gil, que aborda la qüestió del patronatge de membres de la casa imperial i de senadors estretament lligats a August en diferents ciutats hispanes, una situació que respon a la intenció de l'emperador d'assegurar-se la lleialtat d'aquest territori. Altres treballs, però, se centren en altres indrets del món romà, com és el cas de la contribució d'Isabel Salcedo de Prado, sota l'epígraf «De Roma a África: relaciones de *amicitia*», on tracta l'ascens social de ciutadans nord-africans gràcies al suport i la intercessió de senadors compatriotes; o també d'«Ambigüedades en la auto-representación de las élites en la epigrafía romana: el caso de *Mediolanum* en *Cisalpina*», de Serena Zoia, que analitza les formes d'autorepresentació de l'elit a través de l'epigrafia local.

En darrer lloc, trobem d'altres contribucions de caire més general, com la de Robert C. Knapp sobre «Local élites and local disorders in the Roman Empire», en què analitza els mètodes emprats per les elits locals per tal d'evitar l'esclat d'aldarulls que poguessin afectar l'estabilitat de la ciutat, amb una classificació dels factors que podien provocar desordres: carestia d'aliments bàsics, conflictes religiosos, augment d'impostos, etc. Un altre treball d'abast més ampli és el de Francisco Javier Navarro, titulat «Expansión e identidad: ideas y valores del imperialismo romano», sobre l'exportació als territoris conquerits de tres aspectes clau de la societat romana: la separació entre la *res publica* i la *res priuata*, els mecanismes d'integració i d'ascens social a través de les xarxes de clientela i la manumissió d'esclaus, i l'expansionisme territorial.

En suma, es tracta d'un homenatge en honor al professor Rodríguez Neila que ha servit de pretext per a crear una excel·lent obra, una aportació de gran interès per a l'estudi de les relacions entre les elits provincials i Roma des d'una perspectiva multidisciplinària.

Víctor González Galera

Francisco Marco Simón, Francisca Pina Polo, José Remesal Rodríguez (eds.), *Fraude, mentiras y engaños en el mundo antiguo* (Col·lecció Instrumenta 45), Barcelona, Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2014, 321 pp. ISBN: 978-84-475-3889-8.

Ressenyem la publicació de les contribucions del *VII Coloquio de Historia Antigua Universidad de Zaragoza*, que tingué lloc els dies 10 i 11 de juny de 2013. El tema vertebrador del col·loqui fou el frau i la mentida en el món antic, un assumpte prou ampli per a donar cabuda a contribucions d'àmbits i disciplines molt diversos, tal com hom podrà veure tot seguit. De primer, els setze treballs comprenen diferents cultures de l'antiguitat: la fenícia, la celta, la grega i la romana, amb un predomini notable d'aquesta última. D'altra banda, les contribucions són organitzades seguint un ordre temàtic. En efecte, en primer lloc apareixen els treballs que atenyen l'ús de la mentida en el modelatge d'identitats ètniques o polítiques en l'antiguitat: és el cas de les contribucions de Manuel Álvarez Martí-Aguilar sobre el paper de Melqart en la fundació de diverses ciutats i colònies fenícies, considerat una invenció per part d'alguns autors grecs; o el treball de Ralph Häussler sobre la veracitat dels relats grecoromans tocant a les pràctiques druídiques en el món celta i el de Corinne Bonnet sobre el suposat pas d'Alexandre el Gran per la ciutat de Jerusalem després del setge de Tir, segons testimonia Flavi Josep. En el primer i el tercer cas, ens trobem davant d'exemples de la manipulació d'un passat mític o històric amb la finalitat de reafirmar la importància i prestigi d'una comunitat: l'atribució de la fundació de nombroses poblacions fenícies a una divinitat o la presència fictícia d'Alexandre a Jerusalem, on a més el monarca hauria reconegut el poder del déu dels jueus. En el segon cas, en canvi, trobem el contrari: l'ús de tòpics per a crear una imatge negativa d'un poble veí amb finalitats polítiques. Es tracta dels sacrificis humans entre els celtes, pràctica ja obsoleta en temps de Cèsar i que tanmateix ell i altres autors afirmen que es manté vigent, tot manipulant la realitat amb la finalitat de justificar la conquesta d'un territori i magnificar la gesta dels romans en exagerar la ferotgia de l'enemic.

El següent bloc temàtic comprèn casos de frau a nivell particular, com ara el de l'estafador Alexandre de *Abonoteichos* i la seva serp parlant Glicó, retratat per Llucià en el seu *Alexandre* i que tracta aquí Silvia Alfayé, o el treball de Francisco Marco Simón sobre dotze *defixiones* que demanen un càstig contra persones que han comès una *fraus*.

En tercer lloc, trobem un seguit de contribucions que fan referència a fraus legals i administratius en la Roma tardorepublicana i imperial: el primer matrimoni de Pompeu per tal d'evitar una condemna judicial, de Luis Amela; un treball sobre els impostors que pretenien ser personatges coneguts de la política romana, per Francisco Pina; una contribució sobre el frau en les societats de publicans i els senadors, de Cristina Rosillo; un escrit de Juan Francisco Rodríguez Neila sobre corrupció en l'administració municipal, en què l'autor exposa minuciosament el funcionament dels arxius locals i fa una tipologia dels casos de corrupció; i un treball